

ارزیابی چالش‌های اسلامی شدن سیستم‌های آموزشی

جعفر ترک‌زاده^{1*}، سید جواد هاشمی اردکانی²، رحمت‌اله مرزوقی³، جعفر جهانی⁴

1. دانشیار، بخش مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشگاه شیراز

2. دانشجوی دکتری، مدیریت آموزشی دانشگاه شیراز، عضو هیات علمی، دانشگاه پیام نور

3. استاد، بخش مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشگاه شیراز

4. دانشیار، بخش مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشگاه شیراز

تاریخ دریافت: 1398/01/29 تاریخ پذیرش: 1398/06/11

Assessing the Challenges of Islamicization of Educational Systems

J. Torkzadeh¹, S.J. Hashemi Ardekani^{2*}, R. Marzoghi³, J. Jahani⁴

1. Associate Professor, Department of Management and Educational Planning, Shiraz University
2. Ph.D. Student, Educational Management, Shiraz University & Faculty of Payame Noor University
3. Professor, Department of Management and Educational Planning, Shiraz University
4. Associate Professor, Department of Management and Educational Planning, Shiraz University

Received: 2019/04/18 Accepted: 2019/09/02

Abstract

This study aimed at Assessing the Challenges of Islamicization of Educational Systems. The statistical population consisted of all the managers (173 people) and faculty members (2021) of universities in Fars province that was selected by stratified random sampling method. The sample included 118 managers and 325 faculty members using the Cochran formula. In this study, a researcher made questionnaire which was based on the dynamic system model of Islamic University development developed by Torkzadeh and Moeini (2015), was used to collect the data. The validity of this questionnaire was estimated by factor analysis and its reliability was calculated by Cronbach's alpha and the results indicated desirable validity and reliability of the questionnaire. In order to analyze the data, one-sample T-Test and Friedman test were utilized. The results showed that based on the means obtained from the managers' point of view, among the challenges of Islamic University development, systemic thinking, strategic attitude, developmental approach, functional dimension and practical orientation, and from the viewpoint of faculty members, systemic thinking, approach Development and functional dimension, diagnosis-orientation, evaluation, learning and strategic leadership were identified as major challenges to the development of the Islamic University. The results also showed that among the dimensions of the challenges of Islamic University development, the highest average is related to the institutional dimension and the lowest is the technical dimension.

Keywords

University, Islamic University, Challenges, Academic Development.

چکیده

پژوهش حاضر با هدف ارزیابی چالش‌های اسلامی شدن سیستم‌های آموزشی انجام شد. جامعه آماری پژوهش، شامل کلیه مدیران (173 نفر) و اعضای هیئت علمی (2021 نفر) دانشگاه‌های استان فارس بود. نمونه‌گیری به روش طبقه‌ای و با استفاده از فرمول کوکران شامل تعداد 118 نفر از مدیران و 325 نفر از اعضای هیئت علمی شد. در این پژوهش، به منظور جمع‌آوری اطلاعات از پرسش‌نامه محقق ساخته استفاده شد. روایی این پرسش‌نامه با استفاده از تحلیل گویه و پایایی آن به وسیله آلفای کرونباخ محاسبه و مطلوب ارزیابی گردید. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون تی تک نمونه‌ای و آزمون فریدمن و تحلیل واریانس اندازه‌گیری‌های مکرر استفاده شد. نتایج حاصل نشان داد که بر اساس میانگین‌های به دست آمده از دیدگاه مدیران، از بین چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی، تفکر سیستمی، نگرش راهبردی، رویکرد توسعه‌ای، بعد عملکردی و جهت‌گیری عملی و از دید اعضای هیئت علمی تفکر سیستمی، رویکرد توسعه‌ای و بعد عملکردی، تشخیص - جهت‌گیری، ارزشیابی، یادگیری و رهبری راهبردی به عنوان چالش اساسی و جدی توسعه دانشگاه اسلامی شناسایی شدند. همچنین نتایج نشان داد که از بین سطوح چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی، بالاترین میانگین متعلق به سطح نهادی و پایین‌ترین میانگین مربوط به سطح فنی است.

واژگان کلیدی

دانشگاه، دانشگاه اسلامی، چالش، توسعه دانشگاهی.

مقدمه

آموزش عالی¹ به عنوان یک حیطة تخصصی شامل مسئولیت‌های متعددی از جمله پژوهش، آموزش، مشاوره، ارزیابی و غیره است که رشد و ارتقاء آن نیازمند یک جهت‌گیری راهبردی² و اتخاذ سیاست‌هایی مبنی بر رشد و توسعه همگام با تحولات محیطی موجود و با بهره‌گیری از آن است (تیچلر³، 2015). دانشگاه‌ها فرصت‌های بی‌بدیلی را از طریق ابعاد متعدد فعالیت‌های خود، مانند آموزش، پژوهش، خدمات مشاوره‌ای و امدادی و... برای تداوم نفوذ خود فراهم می‌کنند (پینکوس و همکاران⁴، 2017). بر این اساس، دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی، نقش اساسی و مهمی به منظور همکاری و مشارکت در ایجاد جهانی پایدارتر از طریق کارکردهای اصلی خود یعنی آموزش، پژوهش و توسعه بر عهده دارند (فادوا و موشیزوکی⁵، 2010). بنا به اعتقاد شعبانی (1382)، آموزش عالی در دهه‌های اخیر، با مسائل و چالش‌هایی رو به رو شده است که نیاز به تغییر و بهبود کیفیت آن به خوبی احساس میشود. دانشجویان و دانش‌آموختگان همواره از کیفیت پایین شیوه‌ها و محتوای آموزشی، اساتید کاردان و فرایندهای ارزیابی، ناتوانی در خدمات آموزشی به منظور یادگیری مستقل و فعالانه، نبود مشارکت در فرایند یادگیری و استانداردهای غیر شفاف، ناراضی هستند. این در حالی است که دلیل وجودی هر سیستم آموزشی، تحقق بخشیدن به هدف‌های آن نظام است. اگر هدف‌های قصد شده به درستی تحلیل و اولویت‌های آن به روشنی تعیین و تصریح نشده باشد، امکان حرکت و فعالیت صحیح و در نهایت، تحقق هدف‌های آموزشی در درون آن نظام غیرممکن خواهد بود؛ زیرا بر اساس هدف‌های آموزشی است که برنامه‌ریزی آموزشی و درسی و فعالیت درون سیستم‌های آموزشی شکل می‌گیرد (ملک‌زاده؛ نوه ابراهیم؛ عبدالمهی و ضمائه‌نی، 1398).

بسیاری از سیاست‌گذاران معتقدند که سیستم دانشگاهی آنها، ناکارآمد و ضعیف و نیازمند سازماندهی مجدد است

(لیوا و همکاران⁶، 2018)؛ بنابراین در آموزش عالی، تغییر نگرشی ایجاد شده است که به جای کمیت به کیفیت پردازد (کاپیتولسینوا و همکاران⁷، 2018).

نکته مهم در این راستا این است که طی آسیب‌شناسی‌های صورت گرفته توسط پژوهشگران مشخص شد که دانشگاه‌های کشور با مشکلات سازمانی (از جمله عدم برنامه‌ریزی صحیح، فقدان آیین‌نامه‌های مناسب، اشکالات مدیریتی، مشخص نبود متولی فعالیت‌های فرهنگی اساتید و فقدان نظام آموزشی کارآمد بر فعالیت‌های فرهنگی)، مشکلات مرتبط با ماهیت فرهنگی (از جمله ابهام در تعریف فرهنگ، وسعت حوزه و تعدد ابعاد فرهنگ، آمیختگی فرهنگ و سیاست)، مشکلات مرتبط با اعضای هیئت علمی (از جمله عدم احساس نیاز به نجم فعالیت‌های فرهنگی، خودمحوری و خودبینی، فقدان روحیه کار تیمی، الگوی فکری قدیمی، اطلاعات فرهنگی - مذهبی ناکافی)، مشکلات مرتبط با دانشجویان (از جمله تهاجم فرهنگی، کم رنگ شدن ارزش‌هایدینی، بی‌تفاوتی به فعالیت‌های غیردرسی، اطلاعات فرهنگی - مذهبی ناکافی و شکاف نسل‌ها) مواجه است که آن را آسیب پذیر کرده است (عمیدی مظاهری و همکاران، 1390). رضائیان و همکاران (1395) ضعف ساختار اداری و سازمانی، اقدامات و تصمیمات نامناسب در سطوح عالی وزارت، موانع و محدودیت‌های قانونی، اقتصادی و مالی، آموزش و چالش‌های ناشی از شرایط اجتماعی را از جمله چالش‌های پیش روی آموزش عالی ایران معرفی کردند.

حال با توجه به اینکه از منظر رهبری امام خمینی (ره)، دانشگاه کارخانه انسان‌سازی و مبدأ همه تحولات کشور و پرورش دانشجویان در دانشگاه‌ها بر اساس بینش اسلامی یکی از تأکیدات معمار بزرگ جمهوری اسلامی ایران بوده است؛ از دیدگاه ایشان توجه به دانشگاه از جهت نقش ویژه اجتماعی و سیاسی آن همواره از مهم‌ترین امور جامعه است. اصلاحات اجتماعی تابعی از اصلاحات دانشگاه و سمت‌گیری آن به سوی دانشگاه اسلامی است و این نهاد اجتماعی با سرنوشت انقلاب و اسلام پیوند ناگسستنی دارد (آقاپور و سوخته‌سرابی، 1391).

1. Higher Education

2. Strategic

3. Teichler

4. Pincus, Stout, Sorensen, Stocks, Lawson

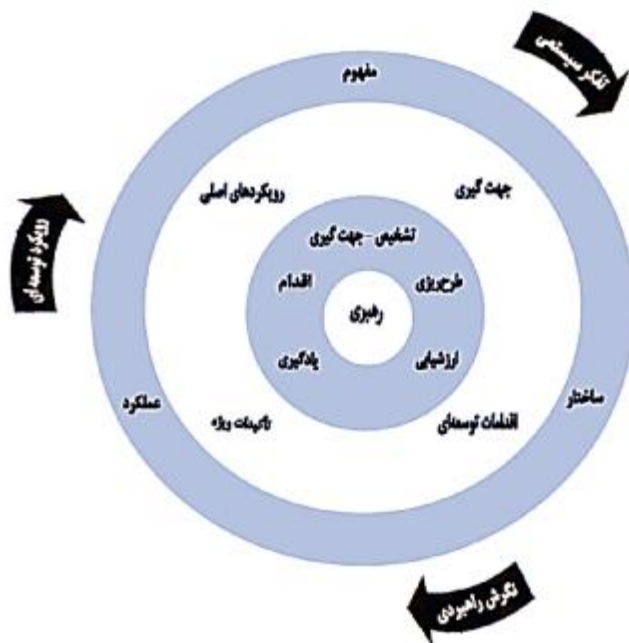
5. Fadeeva & Mochizuki

6. Liua, Pattonb, Kenney

7. Kapitulinova, Atkisson, Perdue, Will

نجفی، 1391) و طراحی الگوی مفهومی ارزیابی دانشگاه اسلامی با بهره‌گیری از مدل کارت امتیازی متوازن BSC (فیض و شریفی، 1388) را می‌توان نام برد. نتایج بررسی‌ها نشان داد که در الگوهای یادشده، مکانیزم‌ها، فرایندها و نوع ارتباط و تعامل در سطوح مختلف مشخص نیست و به صورت روشمند عمل نکرده‌اند و هر یک از الگوهای ارائه شده به نوعی با محدودیت‌هایی مواجه هستند؛ بنابراین با توجه به اینکه تحقق و پیشبرد توسعه دانشگاه اسلامی مستلزم پذیرش مسئولیت، حمایت و مشارکت فعال و مستقیم مدیریت دانشگاه است، این تلاش باید با رویکردی سیستمی، راهبردی و یادگیرنده، با هدف طراحی و اجرای اقدامات توسعه‌ای و بهسازی و توانمندسازی دانشگاه، در راستای اثربخشی بیشتر و پاسخ به شرایط و مقتضیات متغیر محیطی و درونی آن، طرح‌ریزی و اجرا شود (ترک‌زاده و دیگران، 1388). وجود یک الگوی جامع در این زمینه امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. یکی

دانشگاه اسلامی، مکانی علمی است که در آن ظواهر شرعی در بین استادان و دانشجویان رعایت شده و کسی اعم از مرد و زن برخلاف مظاهر اسلامی نباید ظاهر شود. در این بین فرقی میان دانشگاه با سایر نهادهای جامعه اسلامی نیست (اخوان کاظمی، 1382). البته باید اشاره کرد که تحقق این مهم مستلزم بررسی چالش‌های توسعه در آن است تا در عرصه رقابت متأثر از پدیده‌ها و چالش‌های آموزش عالی، بتواند عملکرد مناسبی داشته باشد. بدین منظور در جستجوی انجام شده توسط محقق، به منظور یافتن الگوهایی در رابطه با بررسی چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی، الگوهای چندی ارائه شده است که از آن جمله الگوی راهبردی تحقق دانشگاه اسلامی از منظر امام خمینی (ره) (قنبری و منافی، 1395)؛ الگوی فرهنگی نظریه دانشگاه اسلامی بر پایه نظریه مبنایی (مهدی، 1392)؛ طراحی الگوی شایستگی دانش‌آموختگان دانشگاه اسلامی برای خدمت‌محوری و تامین نیازهای جامعه (باقری کراچی،

شکل 1. منظومه پویای توسعه دانشگاه اسلامی (ترک‌زاده و معینی، 1394)

از الگوهای موثر و کارآمد در این زمینه که می‌تواند امکان پوشش و تبیین بیشتری در ارتباط با موضوع را فراهم آورد،

عباس پور و آقازاده، 1391)؛ رویکرد توصیفی به نشانه‌ها و نمودهای اسلامی بودن مدیریت در دانشگاه (رحمتی و

جدول 2. روایی و پایایی مقیاس چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی

ابعاد	مؤلفه‌ها	طیف ضرائب همبستگی	سطح معناداری	آلفای کرونباخ
	تفکر سیستمی	0/0-63/77	0/0001	0/71
	نهادی نگرش راهبردی	0/58-0/85	0/0001	0/94
	رویکرد توسعه‌ای	0/70-0/81	0/0001	0/90
	بعد مفهومی	0/0-52/77	0/0001	0/89
	بعد ساختاری	0/61-0/76	0/0001	0/78
	بعد عملکردی	0/43-0/78	0/0001	0/73
	رهبری راهبردی	0/0-56/78	0/0001	0/84
	جهت‌گیری عملی	0/54-0/71	0/0001	0/70
	اجرائی رویکردهای اصلی	0/70-0/84	0/0001	0/82
	اقدامات توسعه‌ای	0/61-0/73	0/0001	0/82
	تأکیدات ویژه	0/62-0/86	0/0001	0/83
	تشخیص-جهت‌گیری	0/69-0/91	0/0001	0/73
فنی	طرح ریزی	0/0-63/77	0/0001	0/84
	اقدام	0/58-0/85	0/0001	0/86
	ارزشیابی	0/59-0/72	0/0001	0/89
	یادگیری	0/60-0/83	0/0001	0/76

این پژوهش بر ارزیابی چالش‌های اسلامی شدن سیستم‌های آموزشی با توجه به الگوی یادشده و همچنین رتبه‌بندی چالش‌ها بوده است.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر توصیفی-پیمایشی است. جامعه آماری پژوهش، شامل کلیه مدیران (173 نفر) و اعضای هیات علمی (2021 نفر) دانشگاه‌های استان فارس است که با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب نمونه‌ها انتخاب شده‌اند. نمونه با استفاده از فرمول کوکران شامل تعداد 118 نفر از مدیران و 325 نفر از اعضای هیئت علمی است در این پژوهش به منظور جمع‌آوری اطلاعات از پرسش‌نامه محقق ساخته که بر اساس الگوی منظومه پویای توسعه دانشگاه اسلامی (ترک‌زاده و معینی، 1394) و بر مبنای چارچوب تفصیلی تدوین شده توسط ترک‌زاده و هاشمی اردکانی (زیر چاپ)، تدوین شد، استفاده شد. این چارچوب مشتمل بر سه بعد نهادی، اجرایی و فنی و 16 مؤلفه به شرح زیر است: سطح نهادی شامل مؤلفه‌های (تفکر سیستمی، نگرش راهبردی و رویکرد توسعه‌ای،

منظومه پویای توسعه دانشگاه اسلامی است. الگوی یادشده مبتنی بر برخی پژوهش‌های انجام شده، توسط ترک‌زاده و معینی (1394) تدوین و معرفی شده است. این الگو به گونه‌ای است که با تفکری سیستمی و نگرشی راهبردی، رویکردی توسعه‌ای در قلمرو تعاملی خویش پیش گیرد و توسعه دانشگاه اسلامی را در سطوح و لایه‌های مختلف و مشتمل بر مؤلفه‌های مرتبط در قالب یک منظومه پویا مد نظر قرار می‌دهد (ترک‌زاده و معینی، 1394) (شکل شماره

جدول 1. روش نمره‌گذاری پرسش‌نامه چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی

ردیف	مؤلفه‌ها	شماره سؤالات
1	تفکر سیستمی	1-6
2	نگرش راهبردی	7-11
3	رویکرد توسعه‌ای	12-16
4	بعد مفهومی	17-24
5	بعد ساختاری	25-27
6	بعد عملکردی	28-30
7	جهت‌گیری عملی	31-35
8	رویکرد اصلی	36-41
9	اقدامات توسعه‌ای	42-59
10	تأکیدات اصلی	60-69
11	تشخیص	70-73
12	طرح‌ریزی	74-79
13	اقدام	80-87
14	ارزشیابی	88-92
15	یادگیری	93-97
16	رهبری	98-106

1.

در این زمینه آنچه می‌بایست مدنظر قرار گیرد این است که شناسایی موانع و چالش‌های دانشگاه اسلامی و ارائه راهکارهای مناسب زمینه را برای رفع چالش‌ها آماده می‌کند، به اقدامات توسعه‌ای جهت می‌دهد و نیز آمادگی لازم برای دستیابی به توسعه دانشگاه اسلامی (اسلامی شدن دانشگاه‌ها) را فراهم می‌کند؛ بنابراین ضروری است که مدیران و مسئولان دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی به اطلاعاتی پیرامون چیستی و چگونگی چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی و راهکارهای مناسب در قالب یک نظام سیستمی اثربخش دسترسی داشته باشند تا زمینه تحقق و توسعه دانشگاه اسلامی را فراهم آورند. بر این اساس، تمرکز

جدول 3. نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای جهت مقایسه میانگین چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی از دیدگاه مدیران با سطوح زیاد (Q₃) و متوسط (Q₂)

متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	حد متوسط (Q ₂)	مقدار t	درجه آزادی	سطح معناداری	حد زیاد (Q ₃)	مقدار t	سطح معناداری
تفکر سیستمی	3/99	0/62	3	17/32	117	0/0001	4	0/04	0/96
نگرش راهبردی	3/96	0/62	3	16/75	117	0/0001	4	0/61	0/53
رویکرد توسعه‌ای	3/91	0/62	3	15/88	117	0/0001	4	1/50	0/13
بعد مفهومی	3/83	0/58	3	15/51	117	0/0001	4	3/09	0/002
بعد ساختاری	3/85	0/64	3	14/43	117	0/0001	4	2/42	0/01
بعد عملکردی	4/14	0/71	3	17/46	117	0/0001	4	2/20	0/03
جهت‌گیری عملی	3/91	0/68	3	14/47	117	0/0001	4	1/39	0/16
رویکردهای اصلی	3/86	0/60	3	15/51	117	0/0001	4	2/46	0/01
اقدامات توسعه‌ای	3/82	0/57	3	15/52	117	0/0001	4	3/24	0/002
تاکیدات ویژه	3/85	0/56	3	16/39	117	0/0001	4	2/74	0/007
تشخیص-جهت‌گیری	3/88	0/59	3	16/08	117	0/0001	4	2/07	0/04
طرح ریزی	3/76	0/61	3	13/63	117	0/0001	4	4/07	0/0001
اقدام	3/77	0/53	3	15/74	117	0/0001	4	4/64	0/0001
ارزشیابی	3/86	0/59	3	15/67	117	0/0001	4	2/45	0/01
یادگیری	3/76	0/63	3	13,19	117	0/0001	4	3/95	0/0001
رهبری راهبردی	3/83	0/55	3	16/11	117	0/0001	4	3/28	0/001

مفهومی، ساختاری و عملکردی، رهبری راهبردی) و سطح اجرایی شامل مولفه‌های (جهت‌گیری، رویکردهای اصلی، اقدامات توسعه‌ای و تاکیدات ویژه) است. سطح فنی شامل مولفه‌های (تشخیص- جهت‌گیری، طرح‌ریزی، اقدام، ارزشیابی و یادگیری) است. به منظور پاسخگویی به سوالات از طیف پنج گزینه‌ای لیکرت استفاده شد که نحوه نمره‌دهی آن بدین شرح بود: خیلی زیاد (5)، زیاد (4)، متوسط (3)، کم (2)، خیلی کم (1). گویه‌ها و ابعاد این مقیاس در جدول 1 آمده است.

روایی این پرسش‌نامه با استفاده از تحلیل گویه (ضریب همبستگی هر گویه با نمره کل) و پایایی آن به وسیله آلفای کرونباخ انجام شده که نتایج نشان دهنده روایی و پایایی مطلوب پرسش‌نامه بود (جدول شماره 2). به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات از آزمون تی تک نمونه‌ای و آزمون فریدمن استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

1. چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی از دیدگاه مدیران در قلمرو دانشگاه‌های استان فارس کدامند؟

جدول 4. اولویت بندی چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی از دیدگاه مدیران بر اساس آزمون فریدمن

متغیر	میانگین رتبه	رتبه
بعد عملکردی	11/33	1
تفکر سیستمی	9/17	2
نگرش راهبردی	9/10	3
جهت‌گیری عملی	9/10	4
ارزشیابی	8/78	5
رویکرد توسعه‌ای	8/69	6
تشخیص-جهت‌گیری	8/68	7
تاکیدات ویژه	8/62	8
رویکردهای اصلی	8/24	9
اقدامات توسعه‌ای	8/03	10
رهبری راهبردی	8/01	11
بعد ساختاری	8/00	12
بعد مفهومی	7/85	13
یادگیری	7/84	14
طرح‌ریزی	7/66	15
اقدام	6/90	16

آماره آزمون (فریدمن)

تعداد	خی دو	درجه آزادی	سطح معناداری
118	15	78/342	0/0001

جدول 5. نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای جهت مقایسه میانگین چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی از دیدگاه اعضای هیئت علمی با سطوح زیاد (Q3) و متوسط (Q2)

متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	حد متوسط (Q2)	مقدار t	درجه آزادی	سطح معناداری	حد زیاد (Q3)	مقدار t	سطح معناداری
تفکر سیستمی	3/93	0/73	3	23/09	324	0/0001	4	1/60	0/10
نگرش راهبردی	3/87	0/76	3	20/41	324	0/0001	4	3/04	0/0003
رویکرد توسعه‌ای	4/00	0/67	3	27/02	324	0/0001	4	0/24	0/80
بعد مفهومی	3/83	0/67	3	22/08	324	0/0001	4	4/52	0/0001
بعد ساختاری	3/73	0/81	3	16/24	324	0/0001	4	5/93	0/0001
بعد عملکردی	4/06	0/77	3	24/89	324	0/0001	4	1/48	0/13
جهت‌گیری عملی	3/87	0/78	3	20/10	324	0/0001	4	2/78	0/006
رویکردهای اصلی	3/91	0/69	3	23/83	324	0/0001	4	2/15	0/03
اقدامات توسعه‌ای	3/87	0/67	3	23/35	324	0/0001	4	3/25	0/001
تاکیدات ویژه	3/87	0/74	3	21/15	324	0/0001	4	2/97	0/003
تشخیص-جهت‌گیری	3/93	0/74	3	22/53	324	0/0001	4	1/61	0/10
طرح‌ریزی	3/89	0/72	3	22/40	324	0/0001	4	2/56	0/01
اقدام	3/78	0/67	3	20/81	324	0/0001	4	5/74	0/0001
ارزشیابی	3/93	0/78	3	21/45	324	0/0001	4	1/55	0/12
یادگیری	3/91	0/84	3	19/44	324	0/0001	4	1/77	0/07
رهبری راهبردی	3/94	0/83	3	20/31	324	0/0001	4	1/27	0/20

جدول 3 میانگین چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی را از نظر مدیران نمونه پژوهش و نیز مقایسه آن با سطوح متوسط (Q2) و زیاد (Q3) را نشان می‌دهد. با توجه به نتایج به دست آمده همه مولفه‌ها به عنوان چالش ارزیابی شدند؛ ولی شدت و حدت آنها متفاوت است. از بین چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی، تفکر سیستمی، نگرش راهبردی، رویکرد توسعه‌ای، بعد عملکردی و جهت‌گیری عملی به عنوان چالش اساسی و جدی توسعه دانشگاه اسلامی قلمداد می‌شود و بعد مفهومی، بعد ساختاری، رویکردهای اصلی، اقدامات توسعه‌ای، تاکیدات ویژه، تشخیص-جهت‌گیری، طرح‌ریزی، اقدام، ارزشیابی، یادگیری و رهبری راهبردی به عنوان چالش‌های متوسط توسعه دانشگاه اسلامی شناسایی شدند.

جدول 5، میانگین چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی از نظر اعضای هیئت علمی نمونه پژوهش و نیز مقایسه آن با سطح متوسط (Q2) و زیاد (Q3) را نشان می‌دهد. با توجه به نتایج به دست آمده همه مولفه‌ها به عنوان چالش ارزیابی شدند؛ ولی شدت و حدت آنها متفاوت است. از بین چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی تفکر سیستمی، رویکرد توسعه‌ای و بعد عملکردی، تشخیص-کدامند؟

2. چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی از دیدگاه اعضای هیئت علمی در قلمرو دانشگاه‌های استان فارس کدامند؟

جدول 5، میانگین چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی از نظر اعضای هیئت علمی نمونه پژوهش و نیز مقایسه آن با سطح متوسط (Q2) و زیاد (Q3) را نشان می‌دهد. با توجه به نتایج به دست آمده همه مولفه‌ها به عنوان چالش ارزیابی شدند؛ ولی شدت و حدت آنها متفاوت است. از بین چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی تفکر سیستمی، رویکرد توسعه‌ای و بعد عملکردی، تشخیص-

در ادامه به منظور مقایسه رتبه میانگین متغیرها با یکدیگر از آزمون فریدمن استفاده شد. نتایج آزمون

جدول 7. میانگین و انحراف استاندارد ابعاد چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی

انحراف استاندارد	میانگین	تعداد	ابعاد
0/62	3/85	443	فنی
0/59	3/90	443	نهادی
0/61	3/87	443	اجرایی

مهم‌ترین چالش توسعه دانشگاه اسلامی از دیدگاه اعضای هیئت علمی بعد عملکردی است و آخرین چالش مربوط به بعد ساختاری است (جدول شماره 6). بر اساس جدول شماره 7 می‌توان مشاهده کرد که از بین ابعاد چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی، بالاترین میانگین متعلق به بعد نهادی (3/99) و پایین‌ترین میانگین مربوط به بعد فنی (3/85) است.

جدول 8. آزمون کرویت ماچلی

سطح	درجه	خی	موچلی	آزمون درون
معناداری	آزادی	یک	w	گروهی
0/0001	2	39/35	0/915	سطوح

همچنین مطابق جدول شماره 8 با توجه به این که مقدار ماچلی (0/91) با درجه آزادی 2 در سطح 0/0001 معنادار به دست آمده است؛ پس مفروضیه کرویت برقرار نیست (کواریانس‌های عوامل سه‌گانه برابر نیستند) و بنابراین از آزمون درون‌گروهی با تعدیل درجات آزادی استفاده شده است.

3. آیا تفاوت معناداری بین ابعاد (فنی، نهادی و اجرایی) چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی از دیدگاه اعضای هیات علمی و مدیران دانشگاه‌های استان فارس وجود دارد؟

جدول شماره 9، نتایج حاصل از تحلیل واریانس اندازه‌گیری‌های مکرر نشان می‌دهد که بر اساس آزمون

جدول 6. اولویت‌بندی چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی از دیدگاه اعضای هیئت علمی بر اساس آزمون فریدمن

متغیر	میانگین رتبه	رتبه
بعد عملکردی	10/34	1
رویکرد توسعه‌ای	9/54	2
تشخیص-جهت‌گیری	9/32	3
رهبری راهبردی	8/96	4
یادگیری	8/95	5
تاکیدات ویژه	8/74	6
طرح ریزی	8/65	7
جهت‌گیری عملی	8/64	8
ارزشیابی	8/58	9
رویکردهای اصلی	8/27	10
تفکر سیستمی	8/26	11
نگرش راهبردی	8/02	12
اقدامات توسعه‌ای	7/85	13
بعد مفهومی	7/56	14
اقدام	7/23	15
بعد ساختاری	7/13	16

آماره آزمون (فریدمن)

تعداد	خی دو	درجه آزادی	سطح معناداری
325	165/788	15	0/0001

جهت‌گیری، ارزشیابی، یادگیری و رهبری راهبردی به عنوان چالش اساسی و جدی توسعه دانشگاه اسلامی شناسایی شدند و نگرش راهبردی، بعد مفهومی، بعد ساختاری، جهت‌گیری عملی، رویکردهای اصلی، اقدامات توسعه‌ای، تاکیدات ویژه، طرح‌ریزی، اقدام، به عنوان چالش‌های متوسط توسعه دانشگاه اسلامی قلمداد شدند.

در ادامه به منظور مقایسه رتبه میانگین مولفه‌ها با یکدیگر، از آزمون فریدمن استفاده شد. نتایج آزمون فریدمن برای رتبه‌بندی چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی از دیدگاه اعضای هیئت علمی نشان داد

جدول 9. تحلیل واریانس اندازه‌گیری‌های مکرر - شاخص‌های معناداری تفاوت ابعاد چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی

منابع تغییرات	شاخص	مجموع مجذورات	درجات آزادی	میانگین مجذورات	سطح معناداری
ابعاد چالش‌های توسعه	گرین هاوس	0/25	1 و	0/25	0/03
دانشگاه اسلامی	گیسر		442		4/49

سابقه تمدنی و مکتب و سنت علمی آن باشد و به رشد برسد. دانشگاه باید جهان‌بینی و قالب‌های فکری جامعه را درک کرده، در برقراری ارتباط و سازگاری با آن بکوشد. نظام آموزشی دانشگاهی هر جامعه در ارتباط تنگاتنگ با حوزه فرهنگی و تمدنی آن جامعه قرار دارد؛ بنابراین، باید به دانشگاه بر اساس مبانی فکری و اعتقادی اسلام و حوزه فرهنگ و تمدنی ایرانی نگاه شود (ایمانی و شریعتی، 1390). در واقع، یکی از شرایط مهم برای ساختن آینده مطلوب کشور، تحقق دانشگاه اسلامی است؛ البته نه با آن ماهیتی که برخی از افراد با محدودنگری درک کرده‌اند. دانشگاه عهده‌دار تولید و گسترش علم و پایه همه قدرتهای اقتصادی، سیاسی و نفوذ فرهنگی، علم است. با اقتدار علمی می‌توان سیاست برتر را در دنیا در پیش گرفت؛ همچنان که علم می‌تواند به غلبه اقتصادی نیز بینجامد (امینی و قربانی زاده، 1394). حال بر اساس تعالیم اسلامی و قرآن و با توجه به شرایط بومی و فرهنگی ایران اسلامی، می‌بایست دانشگاه‌های کشور را در جهت پیشرفت اسلامی - ایرانی به حرکت درآوریم و به سمت تولید علمی که رنگ و بوی دینی داشته باشد، حرکت کنیم. تحقق چنین هدفی مستلزم این است که چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی شناسایی شود؛ بدین منظور نیاز به چارچوبی برای شناسایی چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی احساس می‌شود. بر این اساس در این پژوهش به بررسی و شناسایی چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی از دیدگاه مدیران و اعضای هیئت علمی پرداخته شد.

گرین‌هاوس‌گیسر، مقدار $F(4/49)$ در درجه آزادی $(1/442)$ در سطح $0/0001$ معنادار به دست آمده است؛ بنابراین از دیدگاه اعضای هیئت علمی و مدیران، بین ابعاد چالش‌های توسعه دانشگاه تفاوت معناداری وجود دارد.

با توجه به معنادار شدن تفاوت بین ابعاد چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی از آزمون تعقیبی بونفرونی استفاده شد. نتایج نشان داد (جدول 10) تفاوت معناداری بین میانگین بعد فنی با بعد نهادی وجود دارد؛ اما تفاوت بین میانگین بعد فنی و اجرایی و بعد نهادی و اجرایی معناداری نیست. در نتیجه می‌توان گفت که چالش‌های نهادی نسبت به چالش‌های فنی، به عنوان چالش‌های اساسی‌تر و جدی‌تر شناخته شده‌اند و چالش‌های اجرایی در حد متوسط ارزیابی شدند؛ به عبارتی دیگر می‌توان گفت که چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی به ترتیب نزولی عبارتند از چالش‌های نهادی، اجرایی و فنی.

نتیجه‌گیری و بحث

تغییرات، پیچیدگی‌ها و پویایی‌هایی که در نظام‌های اقتصادی - سیاسی و اجتماعی در عصر حاضر به وجود آمده است، باعث شده تا شیوه‌ها و راهکارهایی که در گذشته برای اداره سازمان‌ها به کار گرفته می‌شد، کارایی خود را از بدهد و سازمان‌هایی که هم چنان اصرار به استفاده از روش‌های قبلی خود دارند، محکوم به شکست و نابودی شدند (اکرامی و فرج پور، 1395).

نقش اسلامی - ایرانی در دانشگاه‌های ما این است که آموزش عالی هر جامعه‌ای نمی‌تواند جدا از فرهنگ و

شود، بلکه ماهیت بازگشتی به اصالت دینی و فرهنگی جامعه ایران را در مواجهه با عارضه مدرنیته مورد توجه قرار می‌دهد.

جدول 10. نتایج آزمون تعقیبی بونفرونی برای مقایسه زوجی

ابعاد چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی			
ابعاد چالش‌های توسعه فنی	نهادی	اجرایی	دانشگاه اسلامی
فنی	1	0/01	NS
نهادی	0/01	1	NS
اجرایی	NS	NS	1

در واقع، تفکر سیستمی به مثابه یک تکنیک مهندسی، مشکلات فنی، اجتماعی، اقتصادی و محیطی پیچیده را به عناصر اساسی تجزیه می‌کند، ارتباطات آنها را بررسی می‌کند، این تعامل‌ها را ارزیابی می‌کند و عناصر مختلف را به یک سیستم کامل و یکپارچه ترکیب می‌کند (الحقی، 2017). حال از منظر سیستمی می‌توان گفت که تغییر و تحول در سیستم پویای دانشگاه و توسعه متعادل و نظام‌مند دانشگاه، نیازمند تفکری آینده‌نگر و عمل برنامه‌ریزی و سازگاری با محیط درون بیرونی دانشگاه به منظور پاسخگویی به نیازهای جامعه است. در محیط پر تحول و غیر قابل پیش‌بینی، تفکر راهبردی رویکردی مناسب برای شکل‌دهی به راهبرد سازمان به حساب می‌آید. در واقع، رویکرد راهبردی، مدیر را قادر می‌سازد تا بفهمد چه عواملی در دستیابی به اهداف مورد نظر مؤثر است و کدام یک مؤثر نیست و چرا و چگونه عوامل مؤثر برای ارباب رجوع ارزش می‌آفرینند؟ چرا که بصیرت ایجاد شده از طریق رویکرد راهبردی به تشخیص عوامل حیاتی موفقیت کمک می‌کند و این امر در نهایت به ایجاد مزیت رقابتی پایدار و در نتیجه توسعه برای سازمان‌ها منجر می‌شود (یعقوبی و چنیجانی، 1392)؛ بر این اساس، توسعه سازمانی دانشگاه اسلامی مستلزم سیستمی متشکل از سه بُعد «مفهومی، ساختاری و عملکردی» است که این سه بعد در متن رویکردی راهبردی مبنای اقدام برای توسعه دانشگاه اسلامی قرار

نتایج حاصل نشان داد که بر اساس میانگین‌های به دست آمده از دیدگاه مدیران، از بین چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی، تفکر سیستمی، نگرش راهبردی، رویکرد توسعه‌ای، بعد عملکردی و جهت‌گیری عملی و از دید اعضای هیئت علمی تفکر سیستمی، رویکرد توسعه‌ای و بعد عملکردی، تشخیص - جهت‌گیری، ارزشیابی، یادگیری و رهبری راهبردی به عنوان چالش اساسی و جدی توسعه دانشگاه اسلامی شناسایی شدند. همچنین نتایج نشان داد که از بین ابعاد چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی، بالاترین میانگین متعلق به بعد نهادی و پایین‌ترین میانگین مربوط به بعد فنی است. در این راستا می‌توان اشاره کرد که از بین چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی، اغلب مولفه‌هایی که به عنوان چالش جدی و اساسی شناخته شدند (تفکر سیستمی، نگرش راهبردی، رویکرد توسعه‌ای، بعد عملکردی و جهت‌گیری عملی) با توجه چارچوب توسعه یافته (ترک زاده و هاشمی اردکانی، زیر چاپ) این عوامل به عنوان عواملی هستند که وجود آنها جزء الزامات و شرایط توسعه و تحقق دانشگاهی محسوب می‌شوند و نقش اساسی و مهمی در تحقق و توسعه دانشگاه اسلامی ایفا می‌کنند.

در همین راستا، توکلی یزاز (1377) موانع اصلی در مسیر اسلامی شدن دانشگاه را بررسی کرد؛ که نتایج حاکی از آن بود که موانع اصلی شامل 1. طرح انگاره‌های ذهنی ناصواب در خصوص اسلامی شدن دانشگاه، 2. رد انگاره‌های یادشده و نسبت دادن طرح این بحث‌ها به مخالفان اسلامی شدن. 3. رد ادعای تعارض علم و دین و نسبت دادن این ادعا به مخالفان جمهوری اسلامی، 4. اعتقاد به همخوانی میان ارزش‌های مورد تأکید دانشگاه و اسلام، است. در همین راستا، مطهری‌نژاد و همکاران (1394) در پژوهشی به عنوان درآمدی بر تبارشناسی موانع اسلامی شدن دانشگاه در ایران موانع اصلی اسلامی شدن دانشگاه را بیان کردند که بنابه نظر آنان، اصلی‌ترین مانع اسلامی شدن دانشگاه غفلت از نبود تطابق هستی‌شناسی و غایت‌شناسی الهی مورد نیاز برای دانشگاه اسلامی است. انقلاب فرهنگی و طرح دانشگاه اسلامی، ماهیتی عارضی بر اصلیت دانشگاه تلقی نمی

رهبر راهبردی باید بتواند بین فرصت‌های محیط مقاصد رهبری و منابع سازمان (سیستم) تناسب برقرار کند و راهبرد را به عنوان مفصل بین دنیای متحول بیرونی و منابع داخلی سیستم، به گونه‌ای توسعه دهد و به کار گیرد که به حصول مزیت رقابتی و تحقق مطلوبیت‌های راهبردی، ارتباط، سازواری مدیریت محیط تعاملی که به منظور نفوذ در وضعیت حال و آینده سیستم و محیط صورت می‌گیرد تا از این طریق تغییر الگوی سازمانی وضعیت مورد نظر یا جهت‌دهی آن بتواند در تعامل با سایر شرایط و عوامل، آینده مطلوب مورد نظر خود را بسازد.

در ادامه برخی از راهکارهای غلبه بر چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی ارائه شد که از جمله این چالش‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

تامین و توسعه سرمایه انسانی متخصص و متعهد، بازساختاردهی نظام آموزش عالی، برنامه‌ریزی، نظارت و کنترل، رهبری راهبردی، تبلیغات صحیح در حوزه مباحث عقیدتی، همکاری حوزه و دانشگاه، تشکیل جلسات و کرسی‌های آزاداندیشی در دانشگاه‌ها، بهسازی یا توسعه برنامه درسی (بازنگری محتوا) و مفهوم‌سازی دانشگاه اسلامی. به طور کلی آنچه می‌بایست مدنظر قرار گیرد این است که شناسایی موانع و چالش‌های دانشگاه اسلامی زمینه را برای رفع آنها آماده می‌کند، به اقدامات توسعه‌ای جهت می‌دهد و نیز آمادگی لازم برای دستیابی به توسعه دانشگاه اسلامی (اسلامی شدن دانشگاه‌ها) را فراهم می‌کند؛ بنابراین پژوهش حاضر می‌تواند به تولید دانش بومی، توسعه دانشگاهی به‌طور عام و توسعه دانشگاه اسلامی به‌طور خاص کمک کند و از این جهت به شکل‌گیری و تعامل بین دانش بومی در بین اقدامات یادشده کمک کند؛ بنابراین ضروری است که مدیران و مسئولان دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی به اطلاعاتی پیرامون چیستی و چگونگی چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی در قالب یک نظام سیستمی اثربخش دسترسی داشته باشند تا زمینه تحقق توسعه دانشگاه اسلامی را فراهم آورند؛ به طور کلی تحقق توسعه سازمانی دانشگاه اسلامی مستلزم شکل‌گیری، جهت‌یابی و جریان یافتن

می‌گیرد (ترک زاده و معینی، 1394). این ابعاد می‌توانند در متن یک رویکرد راهبردی و با یک رهبری مناسب به مثابه الگوی سیستمی توسعه سیستم‌های رفتاری، زمینه تحقق و توسعه دانشگاه اسلامی را فراهم کنند. ملاحظه می‌شود که مولفه‌های ذکر شده هریک بستری برای تحقق و توسعه دانشگاه اسلامی فراهم می‌آورند. نکته مهم در این راستا پی بردن به این نکته است که مولفه‌های یادشده دارای روابط متقابلی هستند و هر یک به نحوی با بقیه در ارتباط است به گونه‌ای که هر گونه خلل و ناهماهنگی در هریک از مولفه‌ها، خلل و ناهماهنگی را در سایر مولفه‌ها در پی خواهد داشت و در نهایت مانع تحقق و توسعه دانشگاه اسلامی می‌شود. به طور کلی می‌توان گفت که جریان توسعه دانشگاه اسلامی می‌تواند با حمایت و مشارکت معنادار مدیران ارشد دانشگاهی و مبتنی بر تشخیص - جهت‌گیری درست وضعیت صورت بپذیرد و به طراحی و اجرای اقدامات توسعه‌ای سازنده و کارآمدی در راستای توسعه دانشگاه اسلامی بیانجامد و البته در یک چارچوب سیستمی، یادگیرنده و مبتنی بر رویکرد راهبردی تعبیه شود. در این نگاه، توسعه سازمانی برای رسیدن به ارزش مورد نظر باید کارکردهای تشخیص، طرح‌ریزی، حرکت به سمت موقعیت مورد نظر، ارزشیابی و افزایش توانمندی یادگیری دانشگاه را با کیفیتی مطلوب به انجام برساند (ترک زاده و معینی، 1394).

نکته قابل ذکر این است که تحقق موارد پیش گفته و پاسخگویی به محیط، بدون رهبری موثر، میسر نمی‌شود؛ همچنان که در شکل مشاهده می‌شود، هسته مرکزی نظام رفتاری مورد بحث، رهبری است. رهبری مستلزم توانایی هماهنگی و یکپارچگی محیط داخلی و خارجی سازمان و مدیریت فرآیندهای اطلاعاتی پیچیده است (جوسته و فوریه¹، 2009)؛ چرا که این رهبران نیاز دارند که بر منابع حیاتی که به احتمال بیشتری می‌تواند در اطمینان از موفقیت پایدار آتی تفاوت ایجاد کند، تمرکز کنند (کراسن و همکاران، 2008). در این شرایط

1. Jooste & Fourie

مفروضات اساسی، ارزش‌ها و هنجارهای مشترک و همسویی درباره تحقق و توسعه دانشگاه اسلامی شکل گیرد و سازوکارهای کارآمد برای گزینش، کارگماری، آموزش و بهسازی، ارزیابی عملکرد و پاداش دهی افراد در ارتباط با تلاش‌های توسعه و تحقق دانشگاه اسلامی به خوبی انجام شود.

4. طراحی و اجرای اقدامات اثربخش به منظور حمایت و پشتیبانی تلاش‌های توسعه و تحقق دانشگاه اسلامی. البته در این زمینه کیفیت اجرای طرح‌ها و برنامه‌ها و انجام فعالیت‌ها و اقدامات مرتبط از اهمیت زیادی برخوردار است.

باقری کراچی، امین؛ عباس پور، عباس؛ آقا زاده، احمد (1391). طراحی الگوی شایستگی دانش‌آموختگان دانشگاه اسلامی برای خدمت محوری و تامین نیازهای جامعه. مدیریت در دانشگاه اسلامی. سال اول - شماره 3 . صص: 503-520.

باقری کراچی، امین؛ عباس پور، عباس؛ آقا زاده، احمد (1391). طراحی الگوی شایستگی دانش‌آموختگان دانشگاه اسلامی برای خدمت محوری و تامین نیازهای جامعه. مدیریت در دانشگاه اسلامی. سال اول - شماره 3. صص: 503-520.

ترک زاده، جعفر (1388). شناسایی و تحلیل چالش‌های توسعه مدیریت اسلامی یک الگوی سیستمی. راهبرد یاس. شماره 19، صص: 131-146

ترک زاده، جعفر؛ صباغیان، زهرا؛ یمنی، محمد و دلور، علی (1388). ارزیابی وضعیت توسعه سازمانی دانشگاه‌های وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در تهران. فصلنامه انجمن آموزش عالی ایران. سال اول، شماره 20، صص: 31.

ترک‌زاده و معینی شهرکی، هاجر (1394). پیشنهاد چارچوبی مفهومی برای توسعه دانشگاه اسلامی (نمونه پژوهی دانشگاه علوم انتظامی. فصلنامه علمی ترویجی توسعه سازمانی پلیس. دوره 12، شماره 53.

ترک‌زاده و هاشمی اردکانی، سید جواد (زیرچاپ). توسعه و اعتباریابی چارچوبی برای شناسایی چالش‌های توسعه دانشگاه اسلامی. مجله رهیافتی نو در مدیریت آموزشی.

ترک‌زاده، جعفر؛ زهرا صباغیان و محمد یمنی دوزی سرخابی (1388). بررسی تحلیلی تجارب موفق توسعه سازمانی

نظام رفتاری اثربخش بر مبنای زیرمبایه مفهومی متقن، در ساختاری مناسب و با عملکردی سازنده، در راستای پیشبرد توسعه سازمانی دانشگاه اسلامی است (ترک زاده و معینی، 1394).

پیشنهادهات

1. گفتمان‌سازی دانشگاه اسلامی در دستور کار سیاستگذاران و برنامه‌ریزان قرار گیرد.

2. ترویج کرسی‌های آزاداندیشی در دانشگاه‌ها با جدیت پی‌گیری شود.

3. ایجاد و تقویت بستر فرهنگی مناسب و برای تحقق و توسعه دانشگاه اسلامی، در این زمینه باید تلاش کرد

منابع

اکرامی، محمود، فرج پور، عادل (1395). پیش‌بینی مؤلفه‌های یادگیری سازمانی بر پایه بینش کارکنان دانشگاه پیام نور. فصلنامه علمی-پژوهشی، پژوهش در یادگیری آموزشی و مجازی، 4(14)، 53-64.

اخوان کاظمی، بهرام (1383). راهکارهایی برای اسلامی شدن دانشگاه‌ها. دانشگاه اسلامی، سال هفتم، شماره 18-19.

آقاپور، سیدمهدی و مختار حسنی سوخته سرایی (1391). بررسی رویکرد دانشگاه اسلامی در سیره رهبری امام خمینی (ره). مجله مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی و ایرانی، سال اول، شماره اول، صص: 68-47.

امینی، محمد؛ قربانی زاده، وجه الله (1394). تدین و تعالی معنوی در دانشگاه اسلامی از دیدگاه رهبر انقلاب. مطالعاتی معرفتی در دانشگاه اسلامی. سال نوزدهم. شماره سوم. صص: 359-382.

امینی، محمد؛ قربانی زاده، وجه الله (1394). تدین و تعالی معنوی در دانشگاه اسلامی از دیدگاه رهبر انقلاب. مطالعاتی معرفتی در دانشگاه اسلامی. سال نوزدهم. شماره سوم. صص: 359-382.

ایمانی، مهدی و شریعتی، صدرالدین (1390). نقش دانشگاه اسلامی - ایرانی در تولید علم دینی مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی. سال 15، شماره 49. صص: 88-100.

ایمانی، مهدی و شریعتی، صدرالدین (1390). نقش دانشگاه اسلامی - ایرانی در تولید علم دینی مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی. سال 15، شماره 49. صص: 88-100.

- مطهری نژاد، مجید، همایون، محمد هادی و حاتمی، محمدرضا (1394). درآمدی بر تبارشناسی موانع اسلامی شدن دانشگاه‌ها در ایران با تأکید بر مقام سیاستگذاری و برنامه‌ریزی، فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی 64، سال نوزدهم، شماره سوم.
- مطهرینژاد، مجید، همایون، محمد هادی و حاتمی، محمدرضا (1394). درآمدی بر تبارشناسی موانع اسلامی شدن دانشگاه‌ها در ایران با تأکید بر مقام سیاستگذاری و برنامه‌ریزی، فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی 64، سال نوزدهم، شماره سوم.
- ملک زاده، سمینر، نوه ابراهیم، عبدالرحیم، عبداللہی، بیژن، ضماہنی، مجید (1398). طراحی مدل ارتقاء برند آموزشی دانشگاه پیام نور. فصلنامه علمی-پژوهشی، پژوهش در یادگیری آموزشی و مجازی، 6 (شماره 4 (بهار 1398))، DOI: 10.30473/ETL.2019.5794.74-59
- مهدی، رضا (1392). الگوی فرهنگی نظریه دانشگاه اسلامی بر پایه نظریه مبنایی. مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی. دوره 17، شماره 54، صفحه 27-50.
- موحدی، رضا؛ عسگری، نادیا؛ چیدری، محمد (1390). بررسی عوامل تاثیرگذار بر کیفیت تدریس و عملکرد پژوهشی اعضای هیئت علمی. علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران. جلد 7، شماره 2، صص 54-63.
- یعقوبی، نورمحمد و احمدنیا چینیجانی، اکرم (1392). بررسی رابطه بین رویکرد راهبردی نظام نگهداشت منابع انسانی و تعهد سازمانی کارکنان در سازمان‌های عمومی. مدیریت سازمان‌های دولتی، سال دوم، شماره 7، صص 49-64.
- Fadeeva, Z & Mochizuki, Y. (2010), Higher Education For Today And Tomorrow: University Appraisal For Diversity, Innovation And Change Towards Sustainable Development, *Sustain Sci* (2010) 5:249–256 Doi10.1007/S11625-010-0106-0.
- Holm, T., Vuorisalo, T & Sammalisto, K. (2014), Integrated Management Systems For Enhancing Education For Sustainable Development In Universities: A Memetic Approach, *Journal Cleaner Production*, Xxx (2014). Pp. 1- 9.
- Hoy, W. K., & Miskel, C. G. (2013). *Educational Administration: Theory, Research And Practice*. New York: McGraw-Hill.
- برخی دانشگاه‌های خارج از کشور، فصلنامه انجمن آموزش عالی ایران، سال 2، شماره 3، صص 113-9.
- توکلی بزاز، جواد (1377). دو مانع اصلی در مسیر اسلام‌شدن دانشگاه. فصلنامه دانشگاه اسلامی. مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی. ش 4.
- رحمتی، محمد حسین؛ نجفی، فاطمه (1391). رویکرد توصیفی به نشانه‌ها و نمودهای اسلامی بودن مدیریت در دانشگاه. مدیریت در دانشگاه اسلامی. زمستان 1391، سال اول - شماره 4. صص: 619 تا 632.
- رحمتی، محمد حسین؛ نجفی، فاطمه (1391). رویکرد توصیفی به نشانه‌ها و نمودهای اسلامی بودن مدیریت در دانشگاه. مدیریت در دانشگاه اسلامی. زمستان 1391، سال اول - شماره 4. صص: 619 تا 632.
- رضائیان، مجید؛ توکل کوثری، سیدمحمدعلی و عبدالرحیم، نوه ابراهیم (1395). چالش‌های دانشگاه‌های غیر دولتی. فصلنامه انجمن آموزش عالی ایران 8، 1 (1395): 72.
- عمیدی مظاهری، مریم؛ کرباسی، مجتبی و مصطفوی، فیروزه (1390). چالش‌های فعالیت‌های فرهنگی، اجتماعی و تربیتی در دانشگاه علوم پزشکی اصفهان. مدیریت اطلاعات سلامت دوره 8، 1390 شماره 8
- فیض، داوود و شریفی، نوید (1388). طراحی الگوی مفهومی ارزیابی دانشگاه اسلامی با بهره‌گیری از مدل کارت امتیازی متوازن. *دانشگاه اسلامی سال سیزدهم*. شماره 2 (پیاپی). صص: 28-46.
- قنبری، سیروس و منافی، کاظم (1395). الگوی راهبردی تحقق دانشگاه اسلامی از منظر امام خمینی (ره). پژوهشنامه انقلاب اسلامی (علمی-پژوهشی). سال ششم، شماره 19. صص: 143-169.
- Kapitulcinova, D.; A. Atkisson, J. Perdue & M. Will (2018). "Towards Integrated Sustainability In Higher Education - Mapping The Use Of The Accelerator Toolset In All Dimensions Of University Practice". *Journal Of Cleaner Production*, 172: 436-438
- Liu, Q; D. Pattonb & M. Kenney (2018). "Do University Mergers Create Academic Synergy? Evidence From China And The Nordic Countries". *Research Policy*, 47: 98-107.
- Moore, Sm., Dolansky, Ma., Singh, M., Palmieri, P., Alemi, F.(2010)., *The Systems Thinking Scale*, Unpublished Manuscript.

- Pincus, K; D. Stout, J. Sorensen, K. Stocks & R. Lawson (2017). "Forces For Change In Higher Education And Implications For The Accounting Academy". *Journal Of Accounting Education*, 40: 1-18
- Senge, P. (1990). *The Fifth Discipline, The Art And Practice Of The Learning Organization*. New York, Ny: Doubleday/Currency
- Sterman, J. D. (2003). *System Dynamics: Systems Thinking And Modeling For A Complex World*. In *Esd International Symposium*.
- Teichler, U. (2015). Higher Education Research. *International Encyclopedia Of The Social & Behavioral Sciences*, 2nd Edition, 10(1), 862-869.
- Ülgen H. Ve Mirze, S. K. (2004). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, 1. Basım, Literatür Yayinlari, Istanbul.
- Weenen, H.V. (2000), 'Towards A Vision Of A Sustainable University', *International Journal Of Sustainability In Higher Education*, Vol. 1, No. 1, Pp. 20-34.